

Vad är det väljarna vill?

LEIF LEWIN

nr 2 2024 årgång 52

Ett grundläggande problem för den statsvetenskapliga såväl som för den nationalekonomiska forskningen är svårigheterna att föra över individuella preferenser till kollektiva beslut. I denna artikel har jag tagit avläsningen av valresultat som exempel. Vad enskilda väljare vill brukar vara lätt att förstå men vad är det *samlade* budskap som väljarna gett till politikerna? Olika tolkningar är möjliga.

Ett räkneexempel

Det är en vanlig missuppfattning att svenska folket väljer sin regering. I själva verket väljer vi *partier* och regeringsfrågan och regeringspolitiken avgörs först efter valet genom förhandlingar mellan dessa partier.

Låt oss analysera förutsättningarna för sådana förhandlingar genom ett tänkt räkneexempel, som jag konstruerat med vägledning av opinionsundersökningarna hösten 2023 (se tablå 1). Som i allmänhet är fallet i den svenska politiska verkligheten har inget parti fått egen majoritet. Störst är Socialdemokraterna och resultatet av överläggningarna, tänker jag mig, blir att de får bilda regering med stöd av Vänsterpartiet; Miljöpartiet lägger ner sina röster, övriga partier röstar nej. I mitt scenario hamnar två partier – Centerpartiet och Kristdemokraterna – under fyraprocentspärren och förlorar därmed sin riksdagsrepresentation. Vidare låter jag Socialdemokraterna plågas av en ny löntagarfondsdebatt. Jag leker med tanken att de höga vinsterna i storföretag och banker i kombination med växande samhällsklyftor och besparingar inom

välzfärden har gett en grupp aktivister vind i seglen och fått partikongressen att föreslå att en del av ”övervinsterna” ska gå till offentliga fonder. En något mindre grupp i partiet har – visa av erfarenheten – varit emot detta förslag, en tredje grupp varit allmänt tveksamma. Eftersom aktivisterna utgjort den större gruppen har de segrat på kongressen och partiloyaliteten sedan fått hela partiet att ställa sig bakom fondförslaget trots att det inte finns någon majoritet i partiet för denna idé. Vänsterpartiet stöder fondförslaget.

Vänsterpartiet	8
Socialdemokraterna	36
Miljöpartiet	4
Centerpartiet	3
Liberalerna	4
Kristdemokraterna	3
Moderaterna	18
Sverigedemokraterna	24

De andra partierna i min skiss är, med varierande styrka, emot fonderna. Starkast motstånd kommer från Moderaterna med en knapp femtedel av väljarna bakom sig. Sverigedemokraterna är också skeptiska men ett intresse för välfärdspolitiken gör dem inte lika militanta utan deras stora engagemang gäller en begränsning av immigrationen. De små partierna Miljöpartiet och Liberalerna är likaså motståndare till offentliga fonder men kan tänka sig riktade skatter mot höga vinster och även någon sorts fondsystem under förutsättning att det kombineras med individuell äganderätt. Miljöpartiets viktigaste politikområde är annars just miljön och Liberalernas främsta fråga skolan.

Fem tolkningsmodeller

Vilket besked i regeringsfrågan och regeringspolitiken har väjarna i detta exempel gett politikerna? Valresultatet är, som sagt, inte alldeles lättläst. Det måste

INLÄGG

Tablå 1

Valresultatet i mitt räkneexempel, procent

Leif Lewin är skytteansk professor emeritus i vältalighet och statskunskap vid Uppsala universitet. Leif.Lewin@statsvet.uu.se

tolkas av politikerna och därvid finns det minst fem olika möjligheter, av vilka två leder till avslag på fondförslaget och tre till att det, i någon form, accepteras. Jag har i den följande översikten sökt identifiera den viktigaste källan för var och en av fem demokratiska doktriner.

En första utväg är att tillämpa *majoritetsdemokratien* (Bagehot 1867). Demokrati betyder enligt denna modell att viljan hos en "majoritet" ska råda, det finns en majoritet emot fondförslaget och det avvisas följaktligen. Det främsta argumentet för majoritetsdemokratien är att den i en enda princip komprimerar demokratins grundvärderingar om alla medborgares lika värde. Under demokratins förberedelsestid under 1700-talet ställdes "folket" mot "kungen" (och med honom lierade auktoriteter som kyrkan). Att folket kan vara oenigt kom efter 1789 som en överraskning. Den praktiska och lätthanterliga utvägen blev att vid oenighet ska majoritetens vilja gälla som folkets.

Nackdelarna med denna modell sammanfattas i begreppet "majoritets-tyranni". Den förlorande minoriteten får inget inflytande alls. Svaret från majoritetsdemokratins förespråkare på denna kritik är att hänvisa till kommande val, då den förlorande minoriteten kan ställa de styrande till svars och har en chans att komma igen. Ansvarsutkrävandet är ett centralt värde i majoritetsdemokratien.

Ett helt annat utfall blir det, om man söker praktisera *samarbetsdemokratien* (Lijphart 1999). Ser man på den politiska verkligheten, fungerar den inte alls som den utmålas i majoritetsdemokratien med en styrande majoritet och en opponerande minoritet. I de flesta länder är det tvärtom på samma sätt som i Sverige att inget parti får egen majoritet och att partierna därför måste samarbeta för att få igenom sina förslag. Införandet av den proportionella valmetoden i början av 1900-talet förstärkte partisplittringen. Anhängarna av samarbetsdemokra-

tin vill gå längre än att bara tillgodose preferenserna hos en "majoritet". De anser att demokrati betyder att man ska försöka tillgodose preferenserna hos "så många som möjligt". Rättviseargumentet är det främsta argumentet. Det anses rätt och rimligt att minoriteten blir representerad i parlamentet i proportion till sin styrka i valmanskåren. Också de goda konsekvenserna av denna styrmodell framhävs. Man menar att samarbetsdemokratien leder till en generösare, "mänskligare demokrati" än majoritetsdemokratien när det gäller välfärdspolitik, kvinnorepresentationen, fångvården och stödet till utvecklingsländerna.

Inkludering, att alla eller så många grupper som möjligt blir representerade i parlamentet, är samarbetsdemokratins kärna. Däremot är det sämre med ansvarsutkrävandet, för om alla är med och bestämmer – vem ska man då ställa till svars? När det gäller ansvarsutkrävande kontra inkludering är det alltså så att den ena modellens främsta förtjänst är den andra modellens värsta brist.

För att illustrera samarbetsdemokratien låter jag i mitt exempel den socialdemokratiska ledaren "sträcka ut en hand" till de borgerliga partierna i syfte att hitta en bred uppgörelse som motverkar de höga vinster som sticker i ögonen och skyddar välfärdspolitikerna men inte hotar den privata äganderätten. Till slut, föreställer jag mig, kommer man fram till ett förslag som stöds av alla partier utom Moderaterna.

En tredje ansats kan vara *kohandeln* (Buchanan och Tullock 1962). En kohandel innebär att jag får allt jag vill i min hjärtefråga i utbyte mot mitt stöd till den andra partnern i en fråga som inte är så viktig för mig men som är av den allra största betydelse för den andre. Preferenstillfredsställelse är kohandelns grundläggande värde.

I detta fall får regeringen i denna anda uppta förhandlingar med Miljöpartiet och Liberalerna med budskapet

att man måste se lite vidare på den politiska dagordningen och även dra in andra frågor i överläggningarna än fonderna. Socialdemokraternas bud blir att om de får igenom sitt fondförslag får Miljöpartiet och Liberalerna Socialdemokraternas stöd i sina hjärtefrågor miljön respektive skolan. Detta är ett erbjudande som de annars så maktlösa småpartierna inte kan motstå och fonderna införs samtidigt som miljöpolitiken skärps och skolan förstatligas.

En fjärde utväg erbjuder *vågmästaren* (Riker 1962). Vågmästaren står utanför blocken men kan bli tungan på vågen för att den ena eller andra sidan ska få majoritet. Uppgiften är att hitta en politik och en statsminister som "tolereras" av så många som möjligt. Därvid är "numerär" inte det självklara maktkriteriet. "Position" kan vara viktigare: det gäller att hitta en punkt på den politiska skalan eller i den politiska rymden som kan accepteras av ett flertal.

Trots valresultatet blir i mitt exempel därför inte Socialdemokraternas ledare statsminister utan det blir den liberale partiordföranden med stöd från, förutom sitt eget parti, också från Miljöpartiet och Moderaterna. En grupp bland Sverigedemokraterna och en grupp bland de fondkritiska Socialdemokraterna lägger ner sina röster och gör detta statsministerval möjligt. Den förra gruppen har blickats med att välfärdssatsningar från de nya fonderna bara ska gå till svenska medborgare, den senare har lugnats med att fonderna inte ska ägas kollektivt utan av enskilda så att man inte riskerar att ännu en gång anklagas för "socialism".

Slutligen kan man tolka valresultatet med hänsyn till *intensiteten* i de politiska uppfattningarna (Dahl 1956). När vi lyssnar till folkets röst som den kommer till uttryck i ett valresultat bör man enligt denna doktrin inte bara notera vilka preferenser väljarna uttrycker utan också med vilket engagemang preferen-

serna framförs. Vi medborgare är faktiskt inte lika intresserade av alla frågor. Är det då inte rimligt att den som har mest engagemang i en fråga får ett extra inflytande? Är det inte lika naturligt att "väga" röster som att "räkna" dem? Inte så, som det var förr, att de rika skulle ha flera röster men väl så att de sakpolitiskt särskilt engagerade får större inflytande? I den fondfråga jag här roar mig med är Moderaterna de i särklass mest engagerade (dvs *emot* idén), medan övriga partier, inklusive flertalet socialdemokratiska förslagsställare, är ganska ljumma. Tillämpning av intensitetsmodellen gör att fondidén faller av demokratisk respekt för Moderaternas intensiva motstånd.

Intensitetsproblemet har betecknats som demokratins akilleshäla och man brukar säga att det inte finns någon teoretiskt godtagbar lösning på dilemmat. Däremot finns det en praktisk utväg: intresseorganisationerna erbjuder de särskilt engagerade en andra kanal att framföra sina åsikter, korporatismen fungerar som en säkerhetsventil som gör att de missnöjda trots sin minoritetsställning kan hoppas på det bästa och avstå från strejk, revolution eller inbördeskrig.

Valet av tolkningsmodell avgör vilken politik som ska bedrivas.

Olika modeller främjar olika värden

Ett valresultat kan alltså bedömas på olika sätt, bottnande i olika uppfattningar om vad demokrati är för någonting, vilket värde man vill främja (se tablå 2).

Mot alla modeller finns det invändningar. Är det verkligen demokratiskt att vinnaren får allt och förloraren ingenting alls? Eller att partierna springer ifrån sina vallöften för att komma överens, det må nu gälla samarbetsdemokratiens kompromisser, kohandels bytesaffärer eller vågmästarpolitikens resignerade slutsats att i alla fall ha undvikit det värsta? Eller är *det* demokrati att den får som han vill som skriker högst?

Tablå 2
Demokratimodell
och demokrativärde

Modell	Värde
Majoritetsdemokrati	Ansvarsutkrävande
Samarbetsdemokrati	Inkludering
Kohandel	Preferenstillfredsställelse
Vägmästare	Tolerans
Intensitet	Minoritetsskydd

Vilken modell ska man då tillämpa? Jag tvekar att formulera svaret för frasen används så ofta av samhällsvetarna att den kommit att låta lätt parodisk – ”det beror på” (”dbp-svaret”). Men vilket värde man vill främja beror faktiskt i hög grad på de dagsaktuella omständigheterna. Majoritetsdemokratien verkar gillas av svenska folket, som t ex under Reinfeldt-regeringens första mandatperiod då valdeltagandet ökade och politikermissstroendet gick tillbaka. Men det är sällan vi lyckats tillämpa denna modell; minoritetsregeringar och nödvändigt samarbete är det vanliga. Vid millennieskiftet samarbetade statsminister Göran Persson än med Centerpartiet, än med Vänsterpartiet, än med Miljöpartiet och till slut visste väljarna inte riktigt vem som hade makten (utom Göran Persson själv förstås) och kravet restes på tydligare ansvarsutkrävande enligt den majoritetsdemokratiska modellen. Men några år senare när partisplittningen var total och partiledarna i det massmediala spelet förletts att binda sig för att utesluta det ena partiet efter det andra partiet som samarbetspartner och det därför länge såg ut som ingen regering över huvud taget skulle kunna träda till, var det många som ansåg att partierna måste lägga konflikterna åt sidan och börja samarbeta. Samarbete förutsätter emellertid att man modifierar sitt program och sådan köpslagan kan lätt sänka politikens anseende. Det

hände under vägmästarpolitiken på tjugotalet när den frisinna partiledaren Carl Gustaf Ekman spelade första fiolen och under kohandeln på trettioalet när den socialdemokratiska partiledaren Per Albin Hansson gick emot sina väljare och bröt med socialdemokraternas frihandelstradition. Och så är vi tillbaka igen till drömmen om majoritetsdemokrati – med dess oundvikliga pris att minoriteten helt ställs utan inflytande. Särskilt allvarligt är det naturligtvis om denna minoritet är intensivt engagerad i en fråga. Fyrtioalets högskattepolitik och sjuttioalets kärnkraftsutbyggnad föranledde framstötter (dock utan effekt) att stoppa dessa planer med hänsyn till motståndet från en intensivt engagerad minoritet.

Demokrati är ett mångfasetterat begrepp, som rymmer många värden. Vilka önskemål den enskilde väljaren framfört brukar vara lätt att förstå; numera anser vi oss veta att väljarna i allmänhet både resonerar och handlar rationellt. Det är när dessa individuella preferenser ska föras över till kollektiva beslut som svårigheterna uppstår. Politikernas uppgift är därför inte bara att på valdagen notera valresultatet i siffror utan också att besluta enligt vilken modell siffrorna ska tolkas eller med andra ord bestämma sig för hur vårt land ska styras.

REFERENSER

- Bagehot, W (1867), *The English Constitution*, Chapman & Hall, London.
- Buchanan, J och G Tullock (1962), *The Calculus of Consent, Logic Foundation of Constitutional Democracy*, University of Michigan Press, Ann Arbor.
- Dahl, R (1956), *A Preface to Democratic Theory*, University of Chicago Press, Chicago.
- Lijphart, A (1999), *Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*, Yale University Press, New Haven CA
- Riker, W (1962), *The Theory of Political Coalitions*, Yale University Press, New Haven CA.